

МИСЛИ И НАБЛЮДЕНИЯ

Атанас Далчев

ДРУГАРСТВОТО

Известна е максимата, според която ние наследяваме роднините си, без да сме ги искали, а приятелите си избираме. Това е така, защото роднинството почива на кръвта, докато приятелството е свободна връзка и се основава върху сродството на душиите.

Другарството на пръв поглед изглежда синоним на приятелството. Достатъчни са обаче няколко примера, за да се убедим, че то е друго понятие, с друго съдържание.

Ние наричаме „другар из пътя“ човека, с когото пътуваме до определено място, говорим за другари в работата, за другарство в борбата. Ако потърсим кое е общото във всичките тези случаи, ще видим, че това е еднаквата цел: мястото, до което пътуваме заедно; общата продукция; победата, към която еднакво се стремим. И другарството почива на избор, само че тук ние избираме не другаря, а целта, последиците от която се явява другарството. Почиващо на избор като приятелството, другарството едновременно е подчинено на необходимостта като роднинството, само че тази необходимост тук не е причинна, а телеологична — диктува се от една цел. Ние сме другари, защото участвуваме в една обща работа, водим една и съща борба.

Приятелството се основава на симпатията. В това отношение то прилича на любовта. Един човек се среща с друг случайно, например на един празник, както Монтен с Етиен дьо ла Боеси, и се почувствува „обвързан“ с него за цял живот. Никаква случайна среща и никаква симпатия не лежи в основата на другарството. Другарят може да ни бъде и немного симпатичен, а понякога, както в нелегалната борба, дори непознат.

Приятелите си ние търсим през почивката, на тях отдаваме свободното си време. Другарството предполага винаги една дейност и се изгражда в процеса на тази дейност, с общите усилия и задржното преодоляване на пречките.

От литературата знаем каква голяма роля има приятелството за развитието на личността. То обогатява душевно, дава тласък на природните дарби и често определя съдбата на човека. Не по-малко съдбоносно може да бъде и другарството. Влиянието на другарството обаче засяга не толкова личните качества, колкото социалните. То е една школа, в която се калява предимно характерът и се изковават редица добродетели, най-важните от които са чувството за солидарност и съзнанието за отговорност.

Накрай трите форми на връзка между хората ние можем да характеризираме и с оглед на понятието за време. Един определен аспект от времето отговаря на всяка една от тях. За роднинството това е миналото, защото в миналото, в рода се крие неговото начало; за приятелството това е настоящето; а за другарството това е бъдещето, където целта ще трябва да се осъществи.

И тъкмо защото е устремено цяло към бъдещето, с реализирането на това бъдеще, с постигането на целта настъпва голямата опасност за другарството. Пристигнали на местоназначението, другарите-спътници се разделят; и се забравят. Това е естествено и в него няма нищо страшно. Но когато тази цел не е обикновена цел, а един идеал, когато другарството е траяло цял живот и е станало смисъл на живота, това може да бъде и страшно, и трагично.

ТВОРЧЕСКИЯТ ПЪТ НА ПОЕТА

Аз съм против тези издания на наши поети и писатели от миналото, където се събира безразборно всичко, написано от тях: и това, което те не са печатили в книга, или ако бяха живи, не биха се съгласили да поместят. Ако такова пълно издание има все още смисъл за един класик като Вазов при някоя голяма годишнина, за други то може да бъде само в техен ущърб.

Изданието на „Стихотворенията“ на Димчо Дебелянов от издателство „Български писател“ (съставител Людмил Стоянов) с добавените стихотворения разочарова оня, който е чел първото им издание под редакцията на Подвързачов, Лилев и Константин Константинов. Още по-тежко впечатление оставя новото двутомно издание. Човек с мъка намира в доста обемистата книга „Стихотворения“ на Димитър Бояджиев, издадена пак от „Български писател“, онези осем-девет стихотворения, които правят от автора им един от най-големите български лирици. Един читател, който го чете за първи път, рискува да захвърли книгата след първите няколко юношески стихотворения в нея.

Съставителите на тези издания ще кажат, че са искали да проследят творческия път на поета. Хубаво. Но те е трябвало да го почнат оттам, дето той е станал поет, а не оттам, дето е захванал да пише. Няма никаква нужда да се показват на читателите пелените му. После, това не е интересно. Поетите обикновено не се различават в началото си: кажи-речи всички реки, и най-големите, започват като ручейчета.

СТИХ И ПРОЗА

Стихът е първичният език на човечеството. Затова няма нищо чудно, че повечето от писателите почват с поезия, макар често и да не остават докрай в нея.

Стихът в този смисъл се явява и указание за културното стъпало на един народ. Така каквито и да са напоследък успехите на нашата белетристика и драма, поезията у нас е преобладаващият жанр: в него работят най-много хора и засега още са нашите най-високи постижения. От този факт може да се види колко млада е нашата литература.

Прозата е по-късно явление. Тя се пише с други изисквания към словото и предполага едно съзнание, по-изкусено и по-сложно, плод е на по-зряла култура.

ДВЕТЕ ОСНОВНИ ИЗИСКВАНИЯ НА ПРЕВОДА

Превеждането на поетични произведения предявява към преводача две основни изисквания: да се вживее в първообраза и да може да го предаде на своя роден език.

И двете изисквания са еднакво важни. Но естествено е да се обръща повече внимание на моженето, отколкото на вживяването. Затова много от младите ни преводачи мислят, че преводите им са добри, щом са технически издържани и звучат гладко. Те забравят, че моженето е в зависимост от онова, което намират в оригинала, и тяхната техника им се струва достатъчна, защото виждат само една малка част от неговото богатство.

Не бива обаче да се мисли, че вживяването е винаги първо, а след него идва превеждането. Тези два момента обикновено протичат успоредно. Превеждайки, преводачът вниква според своите изразни възможности и в превежданото произведение. Спомням си, ние с Муратов открихме смисъла на едно стихотворение на Мител Ернандес едва след като можахме да го преведем.

НИКОЙ НЕ ОСЪЩЕСТВЯВА СЕБЕ СИ НАПЪЛНО

Животът на всеки човек е в края на краищата един неуспех.

ОГЪНЯТ И ГОРИВОТО

Огънят може да угасне понякога и от много гориво.

СЛУЧВАШЕ СЕ, БАБА МИ КАЗВАШЕ

Случваше се, баба ми някой ден казваше, че е време да отиде при дядо ми и леля ми, тоест при мъжа си и дъщеря си, които бяха умрели. И като казваше това, се разплакваше. Аз така и не разбрах — плаче ли тя от радост пред срещата си с тях или от жал, че се разделя с нас.

КНИГАТА И РЕЦЕНЗИЯТА

Стойността на рецензията е относително независима от стойността на рецензираната книга. Както се явяват (за съжаление най-често) слаби рецензии за значителни книги, тъй понякога попадат хубави рецензии за една немного хубава книга. Един по-незначителен, дори един незначителен автор може да даде също повод за интересни наблюдения и ценни констатации. Но това зависи вече само от рецензента.

ИСТИНСКОТО ИЗКУСТВО И ЧУДОВИШЕТО

Истинското изкуство се отличава с това, че и в най-голямото чудовище намира една човешка черта, една страна, обща с останалото човечество.

Какво по-голямо чудовище от Клавдий, чичото на Хамлет? Убива брата си, за да му вземе престола, оженва се за жена му, замисля убийството на племенника си, като привлича за съучастница в това убийство, несъзнателно за нея, самата му майка. И все пак в целия този низ от вероломства и престъпления има един момент, в който ние му съчувствуваме и сме с него: това е молитвата.

На младини една моя позната, която беше свършила Американския колеж в Цариград, ми обясняваше, че Хамлет не убива в този момент Клавдий не защото явява, че ако го убие, когато се моли, душата му ще се спаси, а защото, неспособен за действие, търси само повод да не действа.

Напълно правдоподобно психологически. Но аз предпочитам друго — по-скоро етично обяснение: благородният принц вижда в този момент човека в Клавдий, а той може да убие един изверг, но не може да бъде човекоубиец.

ПАМЕТТА И БЕЗСМЪРТИЕТО

Мнозина виждат в паметта залог за нашето безсмъртие. Аз, обратно, виждам в нея свидетелство за нашата преходност.

Всеки спомен ми спомня за изгубеното, вместо да ми го върне. Затова не обичам старите познанства и избягвам да отивам на места, дето съм бил някога; това ми напомня отиване на гробища.

И дълбоко негодувам в себе си, като гледам как хората се съгласяват да заменят живота с някакво си безсмъртие в паметта на потомството.

МАЛКАТА ЛИТЕРАТУРНА ПРОДУКТИВНОСТ

Колкото и странно да изглежда, малката продуктивност може да означава етап в развитието на една литература като свидетелство за по-високи изисквания в нея.

МЪЛЧАНИЕТО

Човек много често приказва, само за да не мълчи. Мълчанието е най-трудното нещо и на сцената, и в живота.

КОРЕСПОНДЕНЦИЯТА НА ПОЕТИТЕ

Не обичам да чета кореспонденцията на поети. В нея има твърде много съчинителство и литература. Колко по-искрени и хубави са например писмата на Мина от тези на Яворов.

НЕ СЕ МЪЧИ ДА ИЗМИСЛЯШ

Не се мъчи да измисляш: казвай без страх истината! Хората така са свикнали да лъжат, че никой няма да ти повярва.

РЕТОРИКАТА

Реториката се появява там, дето истинското чувство липсва. Тя идва почти винаги да скрие една празнота, както украсата — един недостатък.

ЗАЩО НЕ УЧАСТВУВАМ В ЛИТЕРАТУРНИ ТЪРЖЕСТВА

Някои се учудват защо не участвувам в литературни празници и тържества. Как да им обясня? Просто нямам празнични стихове.

Аз приличам на бедняк, който се вижда най-сетне поканен на голямо угощение, но не отива на него, защото няма подходяща дреха.

СТИХОТВОРНИЯТ ПРЕВОД И ЕДНА ОСОБЕНОСТ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

На едно място, струва ми се, в някой предговор към преводите си на гръцките трагичи, Александър Балабанов, който е един от големите ни преводачи, говори за силата и богатството на българския език. Не си спомням точно думите, но това беше една вдъхновена възхвала. Никъде при превеждането на тези велики произведения на античността той не се е почувствувал принуден да отстъпи; нашият език е издържал всички изпитания; на всеки обрат и израз са се намерили в него равни по сила и хубост.

Готов съм да повтора тази възхвала, макар и да нямам същото право. И все пак, ако го сравним с някои други езици като английския, немския или руския, ще трябва да признаем, че нашият език представя известно неудобство при превеждането на стихове. Както всички аналитични езици, той е малко разлат: ние

трябва да прибавяме по една сричка за члена и предлога; освен това думите ни са обикновено по-дълги. Ще взема за пример от руски думата „боги“. Ако я вземем неопределена и я преведем нечленувана, тя ще даде у нас една сричка повече: богове; ако я членуваме — две срички повече: боговете; ако я вземем в някоя падежна форма, като „богам“, ще нарасне с три срички: на боговете. А „суд богов“ ще трябва да преведем „съдът на боговете“. Седем срички срещу три в руски.¹ Сигурно при превод от английски могат да се посочат и още по-драстични случаи.

Аз няма да нарека това недостатък на българския език. Това е по-скоро една особеност, с която трябва да се съобразяваме и която при случай можем да използваме в наша изгода, стига да умеем. И недоумявам пред упорството на този наш преводач, който иска на всяка цена да запази броя на сричките, без да държи сметка за съдържанието. Той ми прилича на човек, който иска да налее в една чаша цяла бутилка и, разбира се, излива половината от нея навън. Какво ще изгуби преводът му, ако увеличи размера с една стъпка? Напротив, така той ще го приближи до оригинала, защото един петостъпен ямб на английски или немски звучи много по-тежко от нашия петостъпен ямб. Не броя на буквите и сричките трябва да гони преводачът, а слуховото впечатление, естетическото въздействие: с него да изравнява превода си. Естествено, когато има да превежда някое музикално стихотворение, дето ефектът е в краткия размер, той ще трябва да спазва задължително този размер.

А голяма изразителност имат дългите думи, когато можеш например с една от тях да запълниш цял стих или ги контрастираш с къси.

Ти от очите ми превръзката на заблуденията сне.

И ги прости. Но разкаянията — не.

Как рязко и неумолимо у Яворов едносричното „не“ прекъсва тези безкрайни разкаяния!

НЯКОГАШНИТЕ ПРЕВОДАЧИ

Нашите някогашни преводачи, изглежда, са знаели езика по-добре от нас. Не само чуждия, а и нашия, българския. Аз винаги съм се удивлявал на думата „Клетници“, с която е преведено заглавието „Les misérables“ на прочутия роман на Виктор Юго.

ПЪТУВАНЕТО С ЕКСКУРЗОВОДИ

Не ми харесват пътуванията с екскурзоводи. Наистина виждаш много неща и за кратко време, но твоите впечатления са лишени от живот. В тях няма изненадите на случайността, нито интимността на индивидуалното преживяване. Ти си видял онова, което са видели всички, и сякаш не си ходил действително в тези места, а си прелиствал някакъв албум.

ЛАКОМСТВОТО У СТАРИТЕ ХОРА

Хората, когато остареят, стават изведнъж лакоми.

Вчера — разправя моят син — седнах в градината до един доста възрастен човек. Трябва да беше някой пенсионер. През цялото време, докато седях на пейката, той яде хляб, сирене и домати. После извади от джоба круши.

¹ Ще се намери някой остроумник — а такива има винаги, — който ще каже, че може да преведе изречението с три срички: божи съд. Той обаче няма да забележи, че пълнежът на думите е друг: единият има езически смисъл, другият има християнски, отнася се до един бог. Инак и русите биха могли да пишат: божий суд.

А какво друго, казвам, би правил? Всички удоволствия са му отказани. Той не е в състояние да тича подир момичетата, на кино заспива. Остава му да яде, докато може.

ЛУНАТА И МЛАДОСТТА

На Луната космонавтите са видели бъдещия образ на Земята. Разбирам тяхната радост, когато са се връщали: това е било връщане към младостта и живота.

ЛИНИЯТА НА КИРИЛ ХРИСТОВ

Влиянието на Яворов в нашата поезия се знае. Неговото поетическо потомство е многобройно, като се почне от Димчо Дебелянов и Лилиев, та се стигне до поетите от поколението след Първата световна война, които наистина се насочиха към нови теми, но останаха в плен на неговата поетика и стихотворна инструментовка.

Кирил Христов представя също една линия в нашата поезия. Влиянието му личи у Димитър Бояджиев и Теодор Траянов както в езика, тъй и в насоката на тяхното творчество. Първият от тях продължи любовната му лирика, като внесе в нея една модерна и трагична чувствителност, а вторият — баладичния дял от поезията му. Баладата като епичен в известен смисъл литературен вид отсъствава, както знаем, у символистите, тези чисти лирици, с изключение тъкмо на Траянов, у когото тя е основна форма. Аз и другаде съм изтъквал родството на „Романтични песни“ със стихотворение като „Полунощ“ от „Тихите песни“ на Кирил Христов, дето витае същата народна магия. А сатирикът Кирил Христов оживява у Подвързачов, който в два свои сонета се обръща направо към него и дори включва цели негови стихове.

Но тази линия не свършва тук. След като се губи доста време през периода на символизма като пътека в някой гъсталак, тя се появява отново в поколението след Втората световна война. В лицето на Николай Стайков днес Кирил Христов има безспорно един блестящ продължител на пейзажната си лирика. Неговия реализъм и неговото чувство за жанрова сценка с всичките й остроумно видени и трогателни детайли можем да открием отново у Валери Петров. Не случайно Кирил Христов беше харесал на времето толкова много „Палечко“. А не се ли явява в известен смисъл законен наследник на Кирил Христов и Радой Ралин, който е най-горещият му поклонник в наши дни?

Нашата критика ще принесе, мисля, много по-голяма полза на литературата ни, ако проучи тази приемственост, вместо да умножава анекдотите, и без това вече прекалено много, около този наш изключително дарен поет от миналото.

ИНВЕРСИЯТА

Инверсията е също една дислокация, едно дълбоко разместване на пластове, при което се откриват потайните недра на словото и избликват неочаквани извори на поетическо очарование. Тя е тъй съществена за поезията, както и метафората.

АКО ИСКАМЕ ДА СА ЖИВИ

Когато говорим за творците от миналото, ние, изглежда, неволно се придържаме о древната максима: за умрелите или добро или нищо! И ако искаме действително те да са живи, трябва да излезем от това умъртвяващо-благоговейно отношение и да спорим с тях като с наши съвременници. Може би е необходима дори известна безочливост.

Тази история ми разказа Юлия Казаска.

През време на миналата война, когато трябвало да потърси място за евакуиране, една нейна позната, софиянка, си спомнила за селянката, която ѝ носила порано от едно близко село яйца и масло. Един ден заедно с двете си момченца тя взела автобуса и отишла в селото. Насочили я към къщата. Но стопанката я нямало по това време там.

Майката оставила децата си в двора и тръгнала да търси познаницата си — отначало из съседите, после на мегдана в бакалницата. Когато най-сетне я намерила и двете тръгнали към къщи, гражданката казала на селянката, че е дошла с децата си и ги е оставила да си играят на двора.

— Ама как си ги оставила така? Та там ние държим вързано на тел едно куче. Много е проклето. Сума разправи ни създаде. На, она ден ухапа и съседката, когато беше дошла да иска малко газ.

— Така ли? — приbledняла софиянката. — Боже, как можах да ги оставя самички. Дали вече не е ухапало кучето и тях?

И двете жени хукнали към къщата. Когато влезли в двора, видели децата да си играят с кучето, което се въргало, излягало се по гръб, въртяло глава и кротко, сладко ръмжало под милувките им.

Примрлата от страх майка им извикала още отдалеч да бягат. Сепнати от вика ѝ, децата побегнали. А кучето, както се въргало, скочило изведнъж и се втурнало подир тях със зъл, яростен лай.

Очевидно, и природата иска така от хората да се отнасят към нея с доверие. Страхът я дразни и предизвиква злото.

И НА ОНЯ СВЯТ ЩЕ СИ СПОМНЯМЕ

Бяхме скитали по пладнешкия пек из голата планина два-три часа, без да турим капка вода в устата, когато открихме изворчето.

То бликаше в една падинка, цялата зелена наоколо, под сянката на две дръвчета. Там заварихме наколеничил един старец. Когато се напихме и си наляхме манерките, седнахме до него и ние. Тази сянка, тази зеленина и това изворче, което ромонеше сред нея, ни държаха като омагьосани. Не ни се тръгваше. Старецът изглежда отгатна това:

— Нали е хубаво това място? . . . Толкова е хубаво, че и на она свят ще си спомня човек за него.

РИМАТА НЕ МОЖЕ ДА СПАСИ СТИХА

Само римата не може да спаси стиха, ако в него липсва поезия.

Ето два примера на римувана проза. Вземам ги нарочно от Вазов и Яворов, за да покажа, че и най-големият поет не е гарантиран срещу нея.

Стиховете на Вазов привеждам по памет, както съм ги заучил още като момче по време на Първата световна война от едно войнишко календарче, дето бяха поместени.

Героическият период
на България се продължава.
Той столетия нейния живот
ще изпълня и ще осветлява.

Текста на Яворов съм сверил с изданието на стихотворенията му.

Стопи се мартенският сняг
и селската речича, до вчера заледена,
облива с пяна своя бряг,
от топъл вятър съживена.

ЕДИН ДЕН ЧОВЕК ЩЕ РАЗБЕРЕ

Един ден, след като е посетил Луната, човек ще обиколи и други планети. И тогава чак ще види колко хубава е била земята и ще разбере, че е живял в рая, но не е знаел и не е оценил това.